

Parlamentaariset puhetyylit eduskunnan täysistunnoissa

TIMO TURJA

ABSTRACT

Styles of Parliamentary Speech in Plenary Sessions of the Parliament of Finland

This article discusses the rhetorical culture of the Finnish Parliament on the basis of four rhetorical traditions that have shaped Western parliamentary culture. Here these traditions are named as classical, canonical, theatrical and rational-legal styles of speech. Finnish parliamentarians have also utilized these rhetorical traditions in Plenary Session debates. Plenary Session speeches from 1907 to 1995 are analyzed, providing rich historical evidence of how parliamentarian rhetorical styles have been utilized by Finnish MPs in various political situations.

Johdanto

Tässä artikkelissa tutkin, kuinka kansanedustajat ovat käyttäneet eduskunnan täysistunnoissa erilaisia parlamentaarisia puhetyylejä. Nämä tyylit edustavat länsimaisen parlamentaarisen puhekulttuurin kehitykseen laajemminkin vaikuttaneita retorisia traditioita, joita kutsun klassiseksi, kanoniseksi, teatraaliseksi ja rationaalis-legaaliseksi puhetyylyiksi. Väitän, että eduskuntaretoriikan historia voidaan kirjoittaa näiden traditioiden kautta. Artikkelini perustuu vuosien 1917 ja 1995 välillä pidettyjen täysistuntopuheiden analysointiin.

Eduskuntaretoriikka: teoreettinen näkökulma

Kaarlo Tuori on kriittisessä oikeuspositivismissaan kehittänyt teorian oikeuden ja oikeudellisen argumentaation kolmesta eri tasosta. Oikeuden pintatason muodostavat lainsäädäntö, tuomioistuinratkaisut ja erilaiset lainopilliset tulkintalauseet. Oikeuden kulttuuritason muodostavat erilaiset oikeudenalakohtaiset yleiset opit ja peruskäsitteet. Oikeuden syvätason muodostavat ihmisoikeusperiaatteen kaltaiset lähes universaalit perustavat normatiiviset periaatteet. Olennaista on sen ymmärtäminen, että

oikeuden pintataso muuttuu huomattavasti nopeammin kuin kulttuuri- ja syvätasot, jotka saattavat pysyä lähes muuttumattomina (Tuori 2000).

Teoreettisena mallina Tuorin näkemys oikeusargumentaation monitasoisuudesta soveltuu mielestäni erinomaisesti myös eduskunnassa käytävän parlamentaarisen argumentaation tulkitsemiseen. Eduskuntaretoriikan pintatason muodostavat kansanedustajien puheet, jotka käsittelevät ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä. Tämän pintatason alla eduskuntaretoriikassa on kuitenkin poliittisen kulttuurin taso, johon vaikuttavat sen kaltaiset asiat kuin hallituksen asema ja poliittisen agendan luonne. Eduskuntaretoriikan syvätaaso taas muodostuu neljästä erilaisesta puhetraditiosta, jotka ovat yhteisiä länsimaiselle parlamentaarille kulttuurille.

Neljä parlamentaarista puhetraditiota

Modernin lainsäätäjän puhumista ohjaavien normien voidaan katsoa perustuvan antiikin klassiseen ihanteeseen kohteliaasta poliittisesta puhetavasta. Tämän tradition tärkeimpänä muotoilijana voidaan pitää Ciceroa, jonka mukaan poliittisen puhujan oli osoitettava kunnioitusta myös vastustajilleen. Kullijoiden vakuuttaminen onnistui parhaiten, jos pu-

huja esiintyi kohteliaasti, sillä tämä kuvasti hänen kunniallisuuttaan. Kohteliaaseen käyttäytymiseen kuului kunnioittava suhtautuminen poliittisiin vastustajiin, pidättäytyminen aggressiivisesta käyttäytymisestä, traditioiden arvostaminen ja pyyteetön tasavallan palveleminen (Hariman 1995, 12, 122–124).

Länsimaisen parlamentarismien historiassa kunnioittava suhtautuminen poliittisiin vastustajiin on ollut kaikkein voimakkain tapanormi niissä parlamenteissa, joiden jäsenillä on ollut mahdollisimman samankaltainen sosiaalinen tausta ja yhteiset arvot. Kuuluista esimerkki tästä on Iso-Britannian parlamentin alahuone, jonka huomattavimmat jäsenet parlamentaarisen keskustelun kukoistuskaudella 1700-luvulla olivat saaneet samanlaisen klassisen retorisen koulutuksen Oxfordin ja Cambridgen yliopistoissa. Vuosien 1832 ja 1867 äänioikeusuudistusten jälkeen ala-huoneen sosiaalinen koheesio kuitenkin rikkoutui ja valituksi tuli yhä enemmän edustajia, joilta puuttui klassinen retorinen koulutus ja kyky ”lukea Demostheneksen puheita tai kääntää Ciceron puhetta” (Curzon, 1913, 11). Alahuoneen jäsenten poliittisen ja sosiaalisen taustan muuttuessa heterogeenisemmäksi puhe-kulttuuri muuttui aikaisempaa aggressiivisemmäksi, raaemmaksi ja konfliktisemmäksi (esim. Meisel 2001, 98–105).

Antiikin klassisen tradition rinnalla parlamentaariseen retoriseen kulttuuriin on vaikuttanut voimakkaasti myös kirkollinen kanoninen puhetapa. Kanoniset puhemallit välittyivät ”siunattuun parlamenttiin” – *Parlamentum Benedictum* – Augustinuksen retorisen teorian kautta, johon sisältyi antiikin retoriikasta poikkeava käsitys puheen *inventiosta*. Augustinuksen lähtökohtana olivat Ciceron retoriset ajatukset, mutta hän teki tämän puheoppiin tärkeän lisäyksen, joka koski puheen aineksen ja todisteiden löytämistä. Augustinus korosti, että puheen lähtökohtana tulee olla erilaisten pyhien tekstien ja kirjoitusten tulkinta. Parlamentarismien historiassa tyypillisenä esimerkkinä tämänkaltaisesta kanonisesta puhetyylistä ovat olleet ne parlamenttiedustajat, joiden puheiden *inventio* on perustunut raamatun tekstin tulkintaan. Esimerkiksi osa Iso-Britannian parlamentin edustajista omaksui 1800-luvulla kanonisen puhetavan, joka luonnollisen keskustelun sijasta painotti perinpohjaista puheeseen valmistautumista, juhlaavaa esittämistä sekä arvokasta ja oppinutta julistamista (Reid 1969, 14–15).

Kanoninen puhetyyli kehittyi alunperin kirkkoissa, mutta se omaksuttiin varhain myös maallisen poliittisen vallan keskuksissa. Esimerkiksi Ranskan kansalliskokouksessa kolmannen säädyn jäsenet kannattivat luopumista uskonnollisista symboleista, mutta tästä sekulaarista näkemyksestä huolimatta monet heistä säilyttivät kirkollisen, kanonisen puhetyylin. Edmund Burken (1727–1797) mielestä monen vallankumouksellisen ulkoinen puhetyyli oli kanoninen, vaikka he korvasivatkin kirkollisen retoriikan sisällön maallisilla käsitteillä, metaforilla ja symboleilla. Esimerkiksi Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ajatuksilla ja kirjoituksilla oli kanoninen asema kolmannen säädyn retoriikassa. Rousseau oli esikuva kansalliskokouksen enemmistön edustajille, jotka suorastaan kilpailivat siitä, kuka eniten muistutti ajatuksissaan ja puheissaan häntä. Rousseauin ajatukset ja kirjoitukset olivat ”pyhä kaanon”, joten poliittisen uskottavuuden säilyttäminen edellytti kolmannen säädyn edustajilta jatkuvasti viittauksia niihin (Burke 1887 IV, 25).

Parlamenttien avautumisen ja demokratisoitumisen myötä parlamentaarinen puhetyyli muuttui aikaisempaa teatraalisemmaksi. Tämä tärkeä muutos voidaan ajoittaa Ranskan vallankumoukseen, mistä erinomaisena todisteena on Jacques-Luis Davidin kuuluisa maalaus Pallohuoneen valasta. Maalaus kuvaa hetkeä kesäkuun 20. päivänä 1789, jolloin kolmannen säädyn johtaja Jean-Sylvain Bailly ilmoitti kansalliskokouksen edustavan kansaa ja vaativan maalle uutta perustuslakia. Asetelma maalauksessa on teatralinen: Bailly on kuin teatterilavalla draaman keskipisteenä oleva näyttelijä, joka luonnottoman mahtipontisesti ja suureleisesti lukee valaa ympärillä olevien edustajien huutaessa ja yleisönä olevan kansan riemuitessa.

Ranskan kansalliskokous ja lakiasäättävä kokous olivat ensimmäiset modernit parlamentaariset instituutiot, joiden toimintaa kansa pystyi vapaasti seuraamaan. Kansan läsnäolo keskustelun todistajana muuttikin lainsäättäjien esiintymistä ja puhetapaa. Edmund Burken mielestä ranskalaiset lainsäättäjät ryhtyivät kilpailemaan kansan huomiosta tekemällä esiintymisestään ja puheistaan ”suuren spektaakkelin” (Burke 1887 III, 317). Kansan huomion saavuttaminen edellytti lainsäättäjiltä teatralista esiintymistä, kuten kuulijoiden tunteisiin vetoamista, mahtipontisia eleitä, suurellisia lupauksia ja liioiteltuja kärjistyksiä. Teatralinen esiintymistyylilyleisty lakiasäättävässä kokouksessa niin paljon,

että Burken mielestä ranskalaiset lainsäätäjät kuuluivat ”teatterin näyttämölle” (Burke 1887 IV, 28).

Klassisen, kanonisen ja teatraalisen puhetradition ohella parlamentaariseen retoriseen kulttuuriin on vaikuttanut voimakkaasti myös rationaalis-legaalinen argumentaatiotyyl. Max Weberin kuuluisan teorian mukaan rationalisoituminen ja legalisoituminen liittyivät keskeisesti yhteiskunnan modernisoitumiseen. Parhaana esimerkkinä näistä piirteistä Max Weber piti byrokratian toimintaa, jota ohjaa *sine ira et studio* -ihanne. Tämän ihanteen mukaisesti virkamiehen päätösten on perustuttava *kirjallisiin* muodollisiin sääntöihin ilman, että oma persoona tai motiivit vaikuttavat millään tavalla tehtyihin päätöksiin. Virkamiehen ja poliitikon roolit ovat näin ollen toistensa vastakohtia, sillä poliittisen johtajan ominaisuuksiin kuuluvat sellaiset piirteet kuin persoonallinen karisma, demagoginen puhetapa, intohimoinen omistautuminen asioille, olemassaolevien tosiasioiden kyseenalaistaminen ja kyky luoda uusia merkityksiä. Weber pitikin parlamentaarista politiikkaa tärkeänä vastavoimana yhä persoonattommaksi ja rutinoidummaksi muuttuvalle modernille yhteiskunnalle. Samalla Weber kuitenkin tunnusti, että myös parlamentit saavat yhteiskunnan modernisoituessa yhä enemmän byrokraattisia piirteitä (Weber 1956, 71, 76, 99–101).

Sine ira et studio on myös retorinen periaate. Roomalaiselle historioitsijalle ja retoorikolle Tacitukselle tämä periaate tarkoitti sananmukaisesti kehoitusta puhua ”ilman vihaa ja puolueellisuutta”. Tämä retorinen periaate voidaan Weberin tavoin ymmärtää tavoitteeksi käsitellä asioita mahdollisimman asiallisesti, muodollisesti, objektiivisesti ja tasapuolisesti. Saksalaisen parlamenttitutkijan Thomas Mergelin mielestä tämänkaltaisen rationaalis-legaalinen puhetyyli alkoi yleistyä esimerkiksi Weimarin tasavallan parlamentissa 1900-luvun alussa. Weimarin parlamentissa kehittyvän julkisen hallinnon virkamiehet käyttivät puhuesaan ”toimeenpanovallan” virkakieltä, jolle tyypillisiä piirteitä olivat mm. pyrkimys asiallisuuteen (Sachlichkeit), persoonallisten piirteiden häivyttäminen, passiivirakenteiden käyttäminen, subjektiivimuotojen korostaminen ja teknokraattisten ilmausten hyödyntäminen (Mergel 2002, 271).

Kirjoitukseni lopussa on liitteenä hahmottelemani taksonomia edellä mainituista eduskuntaretorian neljästä keskeisestä tyylistä. Nämä tyylit ovat ainoastaan ideaalityyppejä, sillä kansanedus-

tajat voivat luonnollisesti käyttää useita erilaisia parlamentaarisia tyyliä jopa samassa puheessa.

Kansanedustajat ja klassinen parlamentaarisen puheen ihanne

Eduskunnan puhekulttuuria on aikaisemmassa tutkimuksessa tarkasteltu lähinnä oikeudellisesta näkökulmasta (esim. Hidén 2005). Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin kiinnostunut parlamentaariseen puhetyyliin liittyvistä tapanormeista, josta hyvä esimerkki on Kalevi Sorsan käsitys eduskuntakeskusteluiden ihanteesta: ”parhaimmillaan suomalaisen täysistuntokeskustelu on ollut vakavaa esillä olevan asian pohdiskelua, jossa on annettu arvo toisenlaisillekin mielipiteille” (PTK, 1984, 2422). Sorsan määritelmä paljastaa klassisen ihanteen parlamentarisesta keskustelusta. Tämän ihanteen mukaan parlamentin täysistunto on retorinen instituutio, jossa parlamentaarikkojen tulee toisia edustajia kunnioittaen tuoda esille omat mielipiteensä, arvioida asiallisesti muiden edustajien erilaisia argumentteja ja perustella asiantuntevasti päätöksensä kuulijoille.

Eduskunnassa klassinen parlamentaariseen puheen ihanne on ollut voimakas muutamaa historiallista murroskautta lukuun ottamatta. Näiden murroskausien aikana eduskunnan sosiaalinen koheesio on rikkoutunut ja samalla myös eduskuntakulttuurin keskeiset tapanormit on kyseenalaistettu. Yksikamarisen eduskunnan ensimmäisellä vuosikymmenellä, Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) poliittisen voiman kaudella 1930-luvulla ja Suomen maaseudun puolueen (SMP) aktiivisimpana aikana 1970-luvulla eduskuntakulttuuri muuttui luonteeltaan ns. kilpailuparlamentarismiksi, jolloin voimakasta ja radikaalia yhteiskunnallista uudistamista tavoittelevat edustajat haastoivat myös eduskunnan puhekulttuurin keskeiset normit. He kokivat klassisen parlamentaarisen puheen ihanteen liian konservatiiviseksi ja kansalle vieraaksi.

Yksikamarisen eduskunnan ensimmäisinä vuosina täysistunnon tapanormeja arvostelivat erityisesti Sosialidemokraattisen puolueen vasemmistoon kuuluneet edustajat Edvard Valpas Hänninen, Yrjö Sirola ja Taavi Tainio. Valpas Hännisen mukaan sosialidemokraatit eivät voineet arvostella eduskunnassa yhteiskuntaa riittävän ankarasti, vaikka muiden maiden parlamenteissa hyväksytään ”voimakkaat, kiivaat ja räikeäsanaiset” hyökäykset ”kapitalistipuolueita” kohtaan (PTK, 1908,

II VP, 204–205). Tainion mielestä eduskunnan täysistunnon käytettävien ilmauksien loukkaavuutta ei tule arvioida ”porvarillisen oikeuden” näkökulmasta. Täysistunto on nimittäin paikka, ”missä köyhäkin saapi vapaasti ja pelkäämättä lausua sen, minkä todeksi tietää” (PTK, 1908, 2288). Yrjö Sirolan mielestä parlamentaarinen puhetapa kykenee ilmaisemaan kansan kokemuksia vain hyvin heikosti:

Parlamentaarisen puhetavan puitteisiin ei tahdo mahtua kaikki se, mitä tällä hetkellä on mielessä. Vuosisatojen vääryydet torpparimaailmassa, lukuisat luokkatuomiot, virkavaltainen röyhkeys – kaikki tämä keskittyneenä ajan vaatimuksiin nyt huutaa, vaatii ratkaisua. Jos emme yrittäisi sitä täällä edes heikosti tulkita, niin puhuisi kuitenkin kadun parlamentti tuhatäänistä kieltään (Vasemmalta: se rupee puhumaan) (PTK, 1917, II VP, 26).

IKL:n toiminta oli luonteeltaan antiparlamentaarista ja kyseenalaista koko puoluejärjestelmän olemassaolon. Keskeinen ideologinen voima IKL:n edustajien ajattelussa oli myyttinen käsitys kansasta, joka erityisesti Pohjanmaalla oli asettunut vastustamaan ”turmeltunutta puoluepolitikointia”. Täysistunnossa pidetyt parlamentaariset puheet kuulostivat IKL:n edustajien mielestä – eduskunnassa huudetun välihuudon mukaisesti – ”lammaslauman määkimiseltä” (Malmivuori PTK, 1935, 1389). Turmeltumatonta, aitoa puhetapaa eduskunnassa edustivat sen sijaan ne harvat suorapuheiset ”Pohjanmaan lakeuksien miehet, jotka puhuvat, niin kuin sikäläinen kansa on oppinut näistä asioista puhumaan” (Kares PTK, 1933, 1519).

SMP:n poliittiseen taktiikkaan kuului eron tekeminen kansan ja ”herrojen” kielen välille. Rainer Lemströmin mielestä on ”määrätynlaista taantumusta, että tavallisen kansalaisen käyttämät termit ja puhetyyli eivät sovi Suomen parlamenttiin” (PTK, 1974, 6051). Lemströmin mielestä demokratian kannalta on ongelma, että ”vakaata ja arvokasta käytöstä on vain herrojen kieli”. Hän jatkoi seuraavasti:

Kansanomaisilla kannanotoilla eduskuntaan valittu kansanedustaja, joka on kansan syivistä riveistä lähtenyt, ei saisi asioihin puuttua. Minä katson, että kansanedustuslaitos, jos puhutaan tasavallasta ja demokratiasta, on sellainen laitos, jossa myöskin sille vähän kouluja käyneelle kansalaiselle, sille joka on metsätyömiehenä

tai rasvakouraisena pienenä yrittäjänä saanut ansionsa, myöskin suodaan oikeus puhua sitä kieltä, jota hän on kansan keskuudessa pienen ikänsä kuullut ja jolla kielellä hän on tottunut asiansa kaikissa eri portaissa esittämään” (Lemström PTK, 1974, 4095).

Tämä eduskunnan retorisiin normeihin kohdistuva kritiikki paljastaa ristiriidan kansankielen ja kontrolloidun parlamentaarisen kielen välillä. Eduskunnan täysistunnoissa käytetty kieli on kontrolloitua kieltä, jonka käyttöä puhemiehistö valvoo. Eduskunnan puhemies voi huomauttaa puhujaa tai jopa kieltää puheen jatkamisen, jos katsoo kansanedustajan käyttävän ”loukkaavia sanoja” tai esiintymisen olevan vastoin perustuslaissa määriteltyä ”arvokasta ja vakaata” käytöstä. Parlamentaarisen puhetavan vaatimuksista on kuitenkin vaikea laatia täsmällistä tunnusmerkistöä (Hidén, 2005, 23). Tästä hyvä esimerkki on eduskunnan pitkäaikaisen puhemiehen K.-A. Fagerholmin antama ohje parlamentaarista kielenkäytöstä. Fagerholmin mielestä puhemies ei voi sallia sitä, että edustaja syyttää toista edustajaa suoraan valehtelijaksi. Puhemies voi kuitenkin sallia sen, että puhuja toteaa toisen edustajan olevan ”totuuden kanssa vähän nirso” (Paasio PTK, 1985, 3747). Toisen edustajan syyttäminen valehtelijaksi, lainsäädäntötyön halveksunta mitätöivillä sanoilla ja sielunvihollisen nimeäminen piruski ovat esimerkkejä ilmauksista, joita puhemiehet ovat eduskuntahistoriassa pitäneet hyvän parlamentaarisen puhetavan vastaisina. Puhemiehet eivät kuitenkaan yleensä ole huomauttaneet puhujia, jotka ovat viitanneet näihin asioihin polyseemisillä sanoilla tai käsitteillä (synonyymit, kiertoilmaukset ja anaforiset ilmaukset).

Eduskunnan puhekulttuurin kannalta tärkeitä sääntöjä oikeusnormien, parlamentaaristen traditioiden ja puhemiehen tulkintojen lisäksi ovat myös sosiaaliset normit, joita kansanedustajat muodostavat erilaisissa metakeskusteluissa. Parlamenttikäsitteistön perustuminen ranskan *parler*-sanan erilaisiin johdannaisiin kertoo, kuinka tärkeä merkitys puhumisella on parlamentaarisessa politiikassa. Kari Palosen mielestä parlamentaarinen puhe voidaan nähdä mallitapaukseksi renessanssijan retoriikan periaatteesta argumentoida *in utramque partem*, käsitellä asioita vastakkaisilta puolilta. Renessanssin ajan Englannista lähtien parlamentaariset käytännöt ovat perustuneet asian puolesta ja sitä vastaan puhumiseen (Palonen 2005b, 25). Puhumisen tärkeä merkitys ja *in utramque partem* -periaat-

te tulevat parlamentin täysistunnoissa poikkeuksellisella tavalla esille juuri näissä metakeskusteluissa, joita parlamenttiedustajat käyvät keskustelun ja puhumisen normeista. Samankaltaista keskustelua ei käydä esimerkiksi tuomioistuimissa, vaikka oikeuspuhe ja parlamentaarinen puhe saattavatkin retoriikaltaan muistuttaa toisiaan.

Parlamentaarista puhetapaa valvovat puhemiehen lisäksi myös edustajat itse, jotka voivat keskusteluissa *in utramque partem* -periaatteen mukaisesti esittää vaihtoehtoisia normeja kielenkäytöstä. Keskustelu parlamentaarisesta puhetavasta on eduskunnassa voinut muuttua myös poliittiseksi kysymykseksi. Esimerkiksi edustaja Ahmavaara piti eduskuntainstituution arvostelemista parlamentaarisen puhetavan vastaisena, edustaja Rytkösen mielestä sosialististen maiden arvostelu oli toisen maan sisäisiin asioihin puuttumista ja sopimatonta käytöstä istuntosalissa (Ahmavaara PTK, 1917 II VP, 94; Rytkönen PTK, 1975, 749). Tämänkaltaisen politisoitunut näkemys parlamentaarisesta puhetavasta ei kuitenkaan eduskuntahistoriassa ole ollut niin tavallista kuin asian käsitteleminen esteettisenä tyylikysymyksenä. Kuuluva nauru täysistunnossa (Kortesalmi PTK, 1974, 4096), edustajien kutsuminen ”maradööreiksi” (V.A. Heiskanen PTK, 1935, 678), toisen puolueen poliittisen linjan luonnehtiminen ”kieroksi peliksi”, ”raukkamaisuudeksi” ja ”neulanpistoksi selkään” ovat esimerkkejä ilmauksista, joita kansanedustajat eri yhteyksissä ovat pitäneet hyvän tavan vastaisina, vaikka puhemies ei ole niistä huomauttanut puhujia (Huttunen PTK, 1952, 658).

Kansanedustajat ovat usein olleet eri mieltä yksittäisten ilmausten soveltuvuudesta eduskuntakeskusteluun. Tämä ei kuitenkaan välttämättä ole tarkoittanut yhteisten sosiaalisten normien puuttumista. Kohtelias ja poliittisia vastustajia kunnioittava klassinen parlamentaarisen puheen ihanne on ollut keskeisin eduskuntaretoriikan metanormi, jota vasten kansanedustajat ovat arvioineet toistensa käytöstä ja puheita. Tämän metanormin perusteella edustajat ovat eri puhetilanteissa voineet antaa toisilleen moraalisia ohjeita kohteliaasta parlamentaarisesta puhetavasta.

Kohteliaan puhetavan on esimerkiksi nähty vaativan, että puhujat eivät arvostele edustajia, jotka ovat poissa istuntosalista ja kykenemättömiä vastaamaan arvosteluun (Seppälä PTK, 1948, 1509). On myös esitetty, että puhujien ei pidä arvostella puheessaan eduskunnan ulkopuolisia ihmisiä, jotka

eivät voi puolustautua täysistunnossa (Seppänen PTK, 1986, 890); he eivät myöskään saisi arvostella puhemiehen poliittisia puheita, koska tämä ei voi osallistua keskusteluun (Liikanen PTK, 1989, 1232). Muita tapanormeja ovat mm. seuraavat: puhujien ei pidä poistua välittömästi puheensa jälkeen istuntosalista, vaan antaa kuulijoille mahdollisuus vastata puheessa esitettyihin argumentteihin (Ehrnrooth PTK, 1977, 3254); puhujat eivät aseta kyseenalaiseksi muiden edustajien puheiden tarkoitusta tai epäile niiden motiivia (Liikanen PTK, 1988, 4103); puhujat eivät anna puheessaan neuvoja muiden puolueiden edustajille siitä, kuinka heidän tulisi toimia omassa eduskuntaryhmässään tai puolueessaan (Friberg PTK, 1978, 3958); puhujat eivät käsittele puheessaan valiokunnan sisäisiä tai keskeneräisiä asioita (Lappi-Seppälä PTK, 1952, 1930); puhujat eivät pidä propagandistisia puheita, joiden tarkoituksena on kiihoittaa kansaa (Jokinen PTK, 1952, 1655) ja puhujat eivät käsittele puheissaan ihmisten henkilökohtaisia ja yksityisiä asioita (A. Wirtanen PTK, 1948, 501–502), eivätkä myöskään levitä puheissaan huhuja (Stenbäck PTK, 1977, 3254).

Poliittisen puhetavan teatralisoituminen

Kohtelias puhetapa on eräs länsimaisen parlamentaarisen kulttuurin tärkeimmistä ihanteista, mutta tämä normi voi myös menettää merkityksensä tietyissä poliittisissa tilanteissa. Thomas Mergelin mielestä parlamentaarikot omaksuvat kohteliaan puhetavan kaltaiset normit toimiessaan parlamentin sosiaalisissa verkostoissa (Mergel 2002, 165). Jos edustajien sosiaaliset taustat ovat hyvin erilaiset tai poliittiset ristiriidat poikkeuksellisen jyrkät, keskustelua ohjaavista parlamentaarisista normeista on vaikea päästä yhteisymmärrykseen. Tällaisessa tilanteessa parlamentaarinen retoriikka muuttaa luonnettaan: parlamentaarikot eivät puhu enää toisilleen, vaan suuntaavat puheensa tukijoille tai valitsijoille. Parlamentaaristen normien deprivatio johtaa lopulta poliittisen puhekulttuurin teatralisoitumiseen.

Teatraalisen puhe- ja esiintymistyyliin ongelma on siinä, että se saattaa johtaa konfliktiin parlamentaarisen kulttuurin oikeus- ja tapanormien kanssa. Eduskunnan historiassa puolueet ovat usein tuoneet tietoisesti kannattajiaan yleisölehterille osoittaakseen poliittisen voimansa. Kivimäen hallituksen aikana syksyllä 1934 IKL:n kansan-

edustaja Kaarlo Kares piti yleisölehterille kokoon-tuneiden kannattajiensa edessä puheen, joka hyvin tuo esille, kuinka kohteliaan puhettavan kaltaiset parlamentaariset normit saattavat kadota parlamen-taarisen keskustelun teatralisoituessa:

Tässä maassa ei ole yhtään järkevää ihmistä, joka ei tietäisi, että nykyinen hallitus on aivan erityisesti pitänyt silmällä isänmaallista kansan-liikettä, ja että on ottanut aivan kuin yhdeksi päätehtäväkseen tämän liikkeen nujertamisen ja sen toiminnan hillitsemisen (Vasemmalta: Niin pitääkin! – Ed. Räisänen: Joka kerran keksi-tään!). Se on myös kaikille tiettyä, että tässä hillitsemistyössä on menetelty sillä tavalla, että toiset ryhmät ovat saaneet toimia sillä ja sillä tavalla, mikä meiltä on kielletty. Sisäasiainmi-nisteri esim. poliisimiehistä käytti sanontaa, etteivät he saa kuulua aktiivisiin poliittisiin ryh-miin. Mitä se sanonta tarkoittaa? Tarkoittaako se sitä, että poliisimiehet saavat kuulua vain nukkuihin poliittisiin ryhmiin? (Riipinen: Juu!) Myöntäköön herra sisäasiainministeri suoraan, että tarkoitus on ollut – miten pitkään sitä nyt on voitukaan ja uskallettu toteuttaa – että ku-kaan poliisimies ei kuuluisi isänmaallisen kan-sanliikkeen järjestöihin (Ed. Huotari: Toinen juuri kehui, että kaikki virkamiehet kuuluvat!). Se on ollut tarkoitus, mutta ne ovat saaneet kuulua muihin poliittisiin järjestöihin (Vasem-malta: Ei kommunistisiin – Ero se on järjestöllä ja järjestöllä! Sisäasiainministerillä on erityi-sesti isänmaallista kansanliikettä vastaan se, että isänmaallinen kansanliike on uskaltanut isänmaallisuuden asian ottaa poliittisen toimin-nan ensimmäiseksi tunnustähdeksi (Vasemmal-ta: Monopoliksi!)). Hän sanoi kyllä hallituksen suvaitsevan, että isänmaallisuutta teroitetaan, mutta hallitus on heti jyrkästi vastaan, jos isän-maalliseen toimintaan sisällytetään (Keskustas-ta: Väkivaltaa!) ja sillä käsitetään (Keskustasta: Mäntsälää!) olevien olojen arvostelua ja sen näyttämistä, mitenkä tässä maassa olot ovat varsin kelvottomia (Ed. Pärssinen: Niin sanoi-vat kommunistitkin!) (PTK, 1934, 2445).

Kun Kares oli lopettanut lyhyehkön puheensa, hän oli saanut 31 kriittistä tai kannustavaa välihuutoa vasemmalta, keskustasta ja oikealta, luenut groteskin pilkkarunon osoitukseksi ”isänmaallisten arvojen repimisestä”, vedonnut tunteikkaasti kan-saan ja Suomen nuorisoon, puhunut juhlallisesti ja ylevästi Inkerin kysymyksestä – ja saanut puhe-mieheltä kaksi huomautusta. Edistyspuolueen edustaja Bruno Sarlin arveli, että Kares ei tosi-

asiassa puhunut läsnäoleville kansanedustajille vaan kansalle ”agitatorisessa tarkoituksessa”. Sar-linin mielestä Kares puhui ”hänelle tunnetulla omi-naisella näyttämöllisellä asetuksella, jossa kaikki mahdolliset teatraaliset temput, äänenväreilykin sydämenpohjaisuuteen asti, jälleen käytettiin; ja minä kun olen elävästi vakuutettu siitä, että tämä väreily ei meitä paatuneita edustajia pahasti sykäy-tä, niin se oli kai tähdätty meidän päittemme yli taas kohti niitä piirejä, joita korkeilla veisuilla IKL:n ryhmän puheet jälleen tänäkin päivänä tar-toittavat ” (PTK, 1934, 2452).

Kareksen puheenvuoro on erinomainen esimerk-ki siitä, kuinka parlamentaarisen puhekulttuurin muodostumiseen vaikuttaa myös kuulijoiden rooli. Jo Ranskan vallankumouksen jälkeisissä lakiasää-tävissä kokouksissa huomattiin, kuinka teatraali-nen esiintymistyyli muutti myös kuulijoiden ase-maa. Myös puheita kuuntelevat lainsäätäjät omak-suivat teatraalisen roolin, joka muistutti yleisön roolia ns. kansanteattereiden näytöksissä: he kan-nustivat tai häiritsivät välihuudoillaan ja naurul-laan puhujia. Keskustelu lakiasäättävässä kokouk-sessa muodostui niin kiihkeäksi, että monet edus-tajista lopettivat puhumisen tultuaan välihuutojen tai protestoivan naurun häpäisemäksi. Puhe- ja esiintymistyylin teatralisoitumisen myötä aito poliittinen keskustelu lopulta katosi lakiasäättävästä kokouksesta (Tackett 1996, 230). Hyvin peruste-in voidaan väittää, että Suomen eduskunnassa erityi-sesti 1930- ja 1970-luvuilla tapahtui hyvin saman-kaltainen retorinen ilmiö.

Ilkka Liikasen mukaan vetoaminen kansaan on muodostanut suomalaisen poliittisen retoriikan sy-vän pohjavirran (Liikanen 2003, 257). Kansan tahtoon ovat vedonneet niin erilaiset poliittiset puo-lueet kuin IKL, RKP, SKDL, LKP ja Perustuslail-liset. Kansan tahtoon eivät ole samaistuneet ainoas-taan äärilaitojen ”autoritaariset” liikkeet vaan myös suomalaista liberalismia edustavat RKP ja LKP (Liikanen, 2003, s. 257). Kansan tahtoon ve-toaminen on eduskunnassa kuulunut erityisesti op-positiopuolueiden edustajien retoriikkaan. Tämän-kaltaiseen puhetapaan on usein liittynyt myös tie-tynlainen teatraalinen asioiden esittäminen lioitel-luin dramaattisin kärjistyksin, tunteisiin vetoavin lupauksin ja värikkäin kansaa koskiskelevin ilmauk-sin. Yksikamarisen eduskunnan ensimmäisinä vuo-sikymmeninä teatraaliseen puhe- ja esiintymistyy-lin omaksuivat mm. sellaiset oppositiopuolueiden kansanedustajat kuin Mauritz Rosenberg (Sos. työ-

väenp.), Kaarlo Kares (IKL) ja Yrjö Räisänen (Sos. dem. oppositio).

SMP:n edustajien puhe- ja esiintymistyyliä on usein pidetty poikkeuksellisena ilmiönä, mutta tosiasiaa se edusti Ranskan vallankumouksen aikana syntynttä parlamentaarista puhetraditiota. Smp:n edustajien esiintymistyyliä erityisesti vuosina 1974 ja 1975 pidettiin eduskunnassa loukkaavana ja teatraalisena. Ralf Fribergin mielestä eduskunnan puhekulttuuri muuttui ”irvinäytelmäksi”, koska yhteisistä pelisäännöistä ei enää pidetty kiinni. Oppositio ei pyrkinyt rakentamaan yhteistyöhön vaan sen taktiikaksi muodostui ”sirkushuvien tarjoaminen lehteriyleisölle” (PTK, 1973, 4679). Tämä kritiikki on oikeutettua, mutta on syytä muistaa, että kyse ei perimmiltään ollut Vennamon persoonasta tai edes SMP:n poliittisesta taktiikasta vaan parlamentaarisen keskustelun dynamiikasta. Tietyissä poliittisissa tilanteissa nimittäin kenen tahansa edustajan esiintymistyyli saattaa teatralisoitua. Tämä ilmiö on eduskunnan historiassa tullut erityisen korostetusti esille vähemmistöhallitusten aikana, jolloin oppositiopuolueiden esiintymis- ja puhetyyli on lähes säännönmukaisesti muuttunut ja teatralisoitunut.

Eduskuntaretoriikan kannalta poikkeuksellisen mielenkiintoinen ajanjakso oli Fagerholmin sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen toimikausi vuosina 1948–1950. Vähemmistöhallitus toimi erityisesti Kokoomuksen tuella, mutta sai jatkuvasti ankaraa kritiikkiä Maalaisliitolta ja erityisesti SKDL:ltä. Vähemmistöhallituksen aikana oppositioon joutuneiden puolueiden kielenkäyttö muuttui ja erityisesti SKDL yritti kaataa hallituksen hyökkäävällä retoriikalla. SKDL:n retoriikkaan kuului olennaisena piirteenä teatraalinen dramatisointi, jolla tehty hallitusratkaisu yritettiin osoittaa kansalle kohtalokkaaksi ja kansallista olemassaoloa uhkaavaksi virheeksi. Hallituspuolue puolestaan arvosteli kommunisteja siitä, että ”eduskunnan arvovaltaista puhujakoroketta” käytettiin provokatorisesti ja propagandistisesti kansan kiihoittamiseen. Varma Kosto Turusen (SDP) mielestä Skdl käytti ”eduskunnan pönttöä mitä tehokkaimman propagandan välineenä suuria joukkoja varten, koska se sittenkin on tehokkaampaa kuin heidän vaatimatomat nurkkakokouksensa jossakin peräkyllän saaloilla” (PTK, 1950, 3453).

Teatraalinen dramatisointi ja liioittelevat ilmaukset ovat kuuluneet erityisesti oppositiopuolueiden edustajien retoriikkaan, mutta erityisesti käsi-

teltäessä kansallisesti tärkeitä asioita myös hallituspuolueiden edustajat ovat saattaneet käyttää samankaltaista puhetyyliä. Esimerkiksi ministerit ovat usein kohdistaneet puheensa suoraan kansalle saavuttaakseen mahdollisimman laajan tuen hallituksen politiikalle. Uuno Hannula arvosteli pääministeri Hackzellin puhetta vuonna 1942 sanomalla, että ”pääministerin puheessa oli merkillisen agitatorisia kohtia, jotka tuskin olivat vapaita demagogiasta”. Hänen mukaansa siinä ”vedottiin suoraan valitsijoihin, talonpoikiin, työläisiin, liikkeen- ja teollisuuden harjoittajiin” (PTK, 1942, 1361). Demagogista puhumista on eduskunnassa aina pidetty arveluttavana puhutapana. Tähän aseenteeseen ovat vaikuttaneet historialliset kokemukset yhteiskunnan murroskausilta, esimerkiksi vuosilta 1917, 1932 ja 1948, jolloin eduskunnan puhujalavaa on käytetty mobilisoimaan kansaa ulkoparlamentaarista toimintaa varten.

Teatraalinen esiintymis- ja puhetyyli nostaa esille kysymyksen kielen ja todellisuuden välisestä suhteesta. Antiikista lähtien puhetaito on voitu ymmärtää myös kielteisesti eräänlaiseksi ulkoiseksi kaunopuheisuudeksi, joka ei tähtää totuudenmukaisuuteen vaan todellisuuden kaunisteluun, kansan manipulointiin ja yleisön harhauttamiseen. Tämnäkökultaisesta näkökulmasta teatraalista puhetaapaa saatetaan pitää eräänlaisena teeskentelevänä valheellisuuatena. Teatraalinen vaikutelma syntyy nimenomaan silloin, kun puhuja tietoisesti omaksuu näyttämöllisen roolin, kuten esimerkiksi ministeri Huunonen vuonna 1949: ”Edustaja Myllymäki sanoi minulle: pidä satamatyömiehen puhe. Minä yritän täyttää hänen toivomuksensa” (PTK, 1949, 1669). SKDL:n Hertta Kuusisen mielestä puhujien tapa omaksua näyttämöllinen rooli luo eduskuntaan eräänlaisen ”teatraalisen illusion”, joka kätkee todelliset päätöksentekijät ja heidän motiivinsa: ”tässä näytöksessä suuromistajapiirit ovat olleet ohjaajana, kokoomus lavastajana ja hallituspuolue näyttelijänä ja Suomen kansa yleisönä” (PTK, 1950, 3319). Oppositioapuolueiden tavoitteena on aina ollut paljastaa se todellisuus, joka on hallituspuolueiden retoriikan ja sanojen takana (esim. Typpö PTK, 1924, 1336).

Poliittinen kielenkäyttö sisältää aina mahdollisuuden teeskentelyyn ja tosiasioiden manipulointiin. Eduskunnan täysistunto on retorinen institutio, jossa kuitenkin poikkeuksellisen hyvin ollaan tietoisia tästä mahdollisuudesta. Tämä syvä retorinen ymmärrys on eduskunnassa tullut esille erityi-

sesti välihuutoinstituutiosta. ”Demagogiaa” ja ”ei demagogiaa” ovat eduskuntahistorian käytetyimpiä välihuutoja, joilla tyypillisesti on kiinnitetty huomiota näyttämöllisen esittämisen ja poliittisten tosiasioiden väliseen ristiriitaan. Esiintymistä on pidetty näyttämöllisenä ja demagogisena silloin, kun kansanedustajan ”sanat on tarkoitettu peittämään todellista tarkoitusta” ja ”uskottelemaan asiat toisenlaisiksi kuin ne ovat” (Murto PTK, 1950, 1498). Huutamalla arvostelevasti ”demagogiaa” tai kehottavasti ”ei demagogiaa” välihuutaja on ilmaissut mielipiteensä, että puhuja on omaksunut näyttämöllisen roolin ja esittää kansalle teatraalista retoriikkaa vailla tosiasioita. Esimerkkinä tästä voidaan ottaa Olavi Kajalan (SDP) puheenvuoro vuodelta 1949:

Tuntuu oudolta, että hallituksen pitää puolustella hyvää vuodentuloa, vaikka meillä jokainen kuluttaja on sotavuosina, jolloin on joutunut nälkävyötään kuristamaan, toivonut, että omasta maasta voitaisiin saada suuremmassa määrin elintarvikkeita (Eduskunnasta: Ei demagogiaa !). Ei tämä ole demagogiaa, vaan tämä on aivan selvä faktumi. (Kajala PTK, 1949, 358).

Kanoninen puhetyyli ja kansakunnan rakentaminen

Retoriikka on vakuuttamisen taitoa. On kuitenkin väitetty, että jo 1800-luvun lopulla parlamentaarikojen mahdollisuudet vaikuttaa täysistuntopuheiltaan muihin edustajiin vähenivät esimerkiksi Iso-Britannian parlamentissa. Puoluejärjestelmän syntyminen vähensi parlamenttiedustajien itsenäistä harkintavaltaa, käsiteltävien asioiden määrä kasvoi ja teknistyi, parlamentaarisen työn painopiste siirtyi istuntosalista valiokuntiin ja lisääntynyt julkiisuus vähensi edustajien rohkeutta argumentoida terävästi ja värikkäästi. Tämän kehityksen myötä parlamentaarikojen retorinen vaikutusvalta väheni ja heillä oli aikaisempaa vähemmän mahdollisuuksia täysistunnoissa suostutella ja taivutella muita edustajia puheen avulla (Curzon 1913, 13–14).

Retorisen ja poliittisen vallan etäännyminen on ollut havaittavissa myös Suomen eduskunnassa. Olen löytänyt eduskunnan pöytäkirjoista ainoastaan yhden merkinnän onnistuneesta retorisisesta vakuuttamisesta. Vuonna 1952 SKDL:n edustaja Kauno Haapanen totesi edellisenä vuonna edustajanuransa aloittaneesta Kokoomuksen Tuure Junni-

lasta, että hänen vaatimuksiinsa ”ei olisi aihetta sen suurempaa huomiota kiinnittää, mutta viime aikoina on eduskunnassa voitu todeta, että ed. Junnilalla on ollut erinomainen kyky saada puolelleen useassa tärkeässä kysymyksessä jopa eduskunnan enemmistökkin” (PTK, 1952, 2666). Tuure Junnila on yleisesti tunnustettu yhdeksi eduskunnan historian parhaimmista puhujista, mutta hänen retorinen valtansa ei kuitenkaan myöhemmin enää muuttunut poliittiseksi vaikutusvallaksi.

Tämän kehityksen myötä eduskunnassa on eri aikoina keskusteltu kansanedustajien puheoikeiden rajoittamisesta. Esimerkiksi Urho Kekkosen teki esityksen eduskunnan keskusteluinstituutiin muuttamisesta ollessaan pääministerinä vuonna 1951. Kekkosen mielestä eduskunnalle tuli antaa oikeus päättää puhemiehen ehdotuksesta keskustelun lopettamisesta tai puheenvuorojen kestämisajan rajoittamisesta. Tämä esitys oli Kekkosen mielestä välttämätön, jotta lainsäädäntötyö nopeutuisi ja eduskunta selviäisi kasvavasta työtaakasta (PTK, 1950, 3446).

Kekkosen keskeisin väite oli se, että poliittisten vastustajien retorinen vakuuttaminen on menettänyt nykyaikaisessa parlamentissa merkityksensä. Rajoittamattoman puheoikeuden taustalla oli ajatus *in utramque partem* -periaatteesta eli siitä, että ”vapaa keskustelun muodossa tapahtuvan mielipiteiden vaihdon avulla voidaan esittää syitä ja vastasyitä ja sovittelun kautta pyritään oikeuden ja kohtuuden mukaiseen lopputulokseen”. Tämänkaltaisessa parlamentissa oli varattava mahdollisimman paljon aikaa keskustelulle, jotta parlamentaarikot kykenisivät vakuuttamaan vastustajansa siitä ”että puhujan esittämä mielipide oli oikea.” Tätä tarkoitusta varten jokaiselle yksittäiselle edustajalle piti Kekkosen mukaan suoda miltei rajaton mahdollisuus ”puhua, todistella, vakuuttaa, saada vastustaja luopumaan mielipiteestään tai edes tulla puoliväliin tietä vastaan”. Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestys luotiin tämän ajattelutavan mukaisesti (Kekkonen PTK, 1950, 3448, 3449).

Kekkonen kuitenkin jatkoi perusteluaan:

Mutta minä haluaisin, hyvät edustajat, kysyä, onko tilanne nyt esim. tänä päivänä enää sama kuin mitä se oli tuolloin. Käytetäänkö täällä puheenvuoroja siinä tarkoituksessa, että saataisiin edustajatoveri, tuo harha-ajatuksen varassa vaeltava onneton hyväntahtoinen vastustaja luopumaan väärästä kannastaan ja pelastamaan tuuden lujalle pohjalle.

Minä olen tänä päivänä kuunnellut varsin tunnollisesti tätä keskustelua pääasiallisesti kylä sen vuoksi, että olen joutunut odottamaan tätä puheenvuoroa, ja minä luulen, että jokainen puhuja täällä lukiessaan puhettaan hyvin tietää, että kukaan ei muuta mielipidettään, vaikka hän kuinka voimallisesti käsittelisi sanaa ja koettaisi saada vastustajan luopumaan siitä onnettomasta kannasta, johon hän on harhaluulojen vallassa joutunut (Ed Hakala: Kenen pääministeri saa?). Minä koetan kansanedustaja Hakalaa saada tässä kohdassa vakuutetuksi, ja sallittakoon, että minä vanhan kansan miehenä vielä koetan olla 1800-luvun parlamentarismien kannalla (Kekkonen PTK, 1950, 3449).

Retorisen vakuuttamisen vaikeutuminen ei kuitenkaan tee parlamentaarista keskusteluinstituutiota merkityksettömäksi. Parlamentaariseen retoriikkaan liittyy *in utramque partem* -periaatteen lisäksi nimittäin usein myös tietynlainen integroiva tarkoitus. Puhuminen parlamentissa ei ole ainoastaan keskustelemista, vakuuttamista ja väittelemistä vastakkaisista näkökulmista vaan myös yhteiskuntaa ylläpitävän yhteisen poliittisen ja sosiaalisen arvoja normijärjestelmän vahvistamista. Suomessa tämänkaltaisen puheen merkitys on ollut poikkeuksellisen tärkeä kansallisen eheytyksen näkökulmasta. Vahvistaessaan puheessaan kansaa yhdistäviä arvoja ja normeja edustajien puhetapa on usein muistuttanut kirkollista kanonista puhetyyliä. Kanoninen puhe voidaan ymmärtää puheeksi niistä keskeisistä teksteistä, jotka rakentavat yhteiskunnan jäsenille yhteistä kieltä ja ymmärrystä, välittävät tärkeitä normeja ja ohjeita sekä esittelevät tavoiteltavia arvoja ja päämääriä (Esim. Halbertal 1997).

Teatraalisen puhetyylin tarkoituksena on tavallisesti purkaa yhteisiä arvoja ja normeja. Kanonisen puhetyylin tarkoitus on päinvastainen, sillä se tähtää yhteisten arvojen ja sosiaalisten normien vahvistamiseen. Eduskuntaretoriiikan historiassa tämä piirre on erityisen voimakas. Tämä tuli havainnollisesti esille esimerkiksi pääministeri Kalevi Sorsan ja oppositiojohtaja Ilkka Suomisen keskustelusta, joka käytiin välikysymyskeskustelun yhteydessä vuonna 1984. Tällöin Sorsa totesi seuraavasti:

Parlamentti sananakin jo kertoo, että alusta alkaen kysymyksessä on ollut nimenomaan keskusteleminen, puhuva laitos. Laitoksen syntyessä on ilmeisesti uskottu, että kun kansan edusmiehet ja -naiset vakaalla mielellä yhdessä keskenään neuvoo pitävät, niin asiat selviävät. Pu-

huenhan asiat selviävät, sanoo Suomenkin kansa, ja sellainen vakaumus on ollut parlamenttien synnyn pohjana. Vielä tänäkin päivänä on ehkä muutamissa parlamentteissa jäljellä tuota vanhaa yhdessä pohdinnan perinnettä, ja luulin, että mekin voimme sanoa, että tämäkin eduskunta valiokuntatyössään edustaa vielä tuota vakavaa, asiallista yhdessä pohtimisen pitkä, pitkä perinnettä (Ed Puolanne: Paitsi jos on sovittu!) (PTK, 1983, 2422).

Sorsan mielestä tämänkaltaista yhteistyötä ja yhdessä pohtimisen perinnettä voidaan vahingoittaa harkitsemattomalla retoriikalla. Puheessaan Sorsa epäili Kokoomuksen yhteistyökykyä, sillä puolueen edustajat puhuivat hallituksesta ”valehtelijoiden klubina” ja käyttivät liioittelevan karkeita ilmauksia puhuessaan hallituksen ”hämyksestä”, ”sumutuksesta” ”petoksesta” ja ”harhautuksesta” (PTK, 1984, 2423). Kokoomuksen johtaja Suomen puolustautui arvosteluun puheella, joka tyyllisesti erosi pääministerin puheesta:

Kokoomus pyrkii rakentamaan yhteistyöhön suomalaisen yhteiskunnan hyväksi, mutta sillä on oma tahto ja kansalaisiin tukeutuvat keinot. Kansalaisten ääntä on kuultava. Jokaisella tilanteella ja asialla on oma paras ratkaisunsa, johon on vilpittömästi pyrittävä. Niin kuin Saarnajassa sen kolmannen luvun viidennessä jakeessa sanotaan: Aika on heitellä kiviä ja aika kerätä kivet. Aika on syleillä ja aika olla syleilemättä (PTK, 1984, 2442).

Ilkka Suomisen juhlava ja ylevä kanoninen puhetyyli noudatti eduskuntaretoriiikan vanhaa traditiota, jonka mukaan yhteistä ymmärrystä erilaisten näkemysten välille voidaan parhaiten rakentaa vetoamalla suomalaisen kulttuurin yhteisiin metateksteihin. Erityisen tärkeä merkitys eduskuntaretoriiikassa on ollut raamatun teksteillä, joita on voitu siteerata julistuksellisesti tai eräänlaisena poliittisena kritiikkinä. Raamattua on tyyppillisesti siteerattu todisteena siitä, että oikeistoedustajat ovat hylänneet raamatulliset ihanteet tai toimineet niitä vasten. Raamatun teksteihin on kuitenkin voitu vedota myös eräänlaisena metatekstinä, joka yhdistää erilaisia näkemyksiä edustavia kansanedustajia.

Eduskuntahistoriassa on esimerkkejä tilanteista, joissa keskustelu on tapahtunut parhaiten raamatun kaltaisen metatekstin avulla, koska oikeiston ja vasemmiston erimielisyydet ovat olleet niin suuret ja poliittinen kieli toisistaan niin poikkeavaa. Saar-

naajan teksti on eräs suomalaisen poliittisen kulttuurin avainteksteistä, sillä sitä on käytetty meta-tekstinä nimenomaan näissä vaikeissa yhteiskunnallisissa tilanteissa. Esimerkiksi punavankien armahtamisesta puhuttiin eduskunnassa paljon Saarnaajan kirjan näkökulmasta, koska sen uskonnolliset metaforat muodostivat yhteisen kielen oikeiston ja vasemmiston välille. Maalaisliiton rovastiedustaja Frans Kärki ilmoitti kannattavansa vuoden 1918 kapinaan osallistuneiden armahtamista:

[...] niin kuin on aika vihastua ja aika armah-
taa, niin on näitäkin onnettomia aikoja seuran-
nut armahdusten kausi. Nyt olisi laajennetun
armahduksen aika!. Eikö kauhean punakapinan
ja vapaussotamme jälkeen kovat ja kopeat oi-
keistolaiset jaksa ojentaa erehtyneille punaisille
ja kaikille armahdusta odottaville sovinnon ja
veljen kättä? Pitääkö tämän tilanteen alinoma-
isesti jatkua, jossa katkeruus, soimaus ja viha
vallitsevat? Oikeisto antakoon anteeksi nyt, kun
sitä niin yleisesti ja hellittämättömästi pyyde-
tään, ja vasemmisto puolestansa käyttäköön sitä
oikein! (PTK, 1921, 250–251).

Yksikamarisen eduskunnan alkuaikoina kanonista puhetyyliä käyttivät paljon eduskunnan vaikutusvaltaiset ja oppineet pappisedustajat, kuten kokoomuksen Erkki Kaila, Paavo Virkkunen ja Kaarlo Kares. Heidän puheensa herättivät toistuvasti välihuutoja, joissa saatettiin kysyä ”onko tämä rippisaarna Lapuan kirkossa?” (Räisänen PTK, 1935, 1430). Tämä saarnan kaltainen kanoninen puhetyyli ei kuitenkaan perimmiltään ollut sidoksissa puhujan uskonnollisiin arvoihin tai poliittiseen suuntautumiseen, sillä myös kommunisteja saatettiin arvostella ”saarnaajiksi” tai ”saarnapuheiden pitäjiksi”. Eduskunnan retorisessa kulttuurissa ”saarnapuheella” onkin pikemmin viitattu siihen spatiaaliseen tilaan, jonka puhuja on omaksunut suhteessa kuulijoihin. Käyttämällä arkikielestä poikkeavaa juhlavaa ja oppinutta retoriikkaa puhujan on katsottu asettaneen itsensä kuulijoiden yläpuolelle imaginaariseen saarnastuoliin: ”Minulla ei ole sellaista korkeapaatoksellista juhlapuhetyyliä kuin on esimerkiksi ed. Salmialalla ja ed. Somersalolla”, sosialidemokraattinen Yrjö Räisänen arvosteli tämänkaltaista puhetyyliä, ”minun täytyy puhua vain niinkuin tavallinen mies tavallisista asioista ilman korkeille juhlallisille koturneille nousemista” (PTK, 1935, 1247).

Modernissa parlamentaarisessa kielenkäytössä puhutaan usein käsitteestä ”poliittinen liturgia”,

jonka konnotatiiviset merkitykset viittaavat vahvasti kirkolliseen puhetapaan. Tämä ei sattumaa, sillä kanonisella puhetyylillä on tärkeä merkitys myös modernissa parlamentissa. Monen nyky sosiologin mielestä postmodernille kulttuurille tyypillinen piirre on kielen laimentuminen, mikä saattaa kuvata myös uskonnollisen poliittisen kielen kehitystä. Uskonnollista saarnapuhetta on harvemmin kuultu eduskunnassa sodan jälkeen, mutta kanoninen puhetyyli on silti säilyttänyt merkityksensä. Se on ainoastaan muuttunut eräänlaiseksi tekstuaalipolitiikan muodoksi. Tästä erinomaaisena esimerkkinä olivat keskustelut YYA-sopimuksesta, jotka rakenteellisesti ja tyylillisesti usein perustuit vanhaan kanonisen retoriikan oppiin puheen *inventiosta*.

Keskustelu YYA-sopimuksesta perustui usein tekstintulkintaan, jonka avulla puhujat yrittivät muodostaa oikean opin sopimuksen alkuperäisestä tarkoituksesta. Tässä keskustelussa puhujat eri puolueista hyvin helposti omaksuivat kanonisen puhetyylin. Esimerkiksi Esko Almgrenin (SKL) puhe YYA-sopimuksesta perustui uskonnollisen retoriikan keskeiseen periaatteeseen selittää maailmaa alkuperäisen kanonisen tekstin näkökulmasta, jonka tehtävänä on antaa kuulijoille *yhteinen* käsitys todellisuudesta: ”Tosiasioiden tunnustaminen on viisauden syvin sisällys. *Me* emme saa ajatuksinemme lähteä siitä, että *meidän* käsityksemme ja *meidän* toiveemme olisivat ilman muuta toisen osapuolen toiveita ja käsityksiä. Vankka ulkopoliittinen realismi lähtee uudelleen tiedon alkulähteille ja pitäytyy horjumatta kirjoitettuun tekstiin sellaisena kuin se on luettavissa” (PTK, 1980, 144). Ulkopoliittisen opposition edustajat arvostelivat tällaista puhumista liturgiaksi ja fraseologiaksi. Puhetyylin kanonisoituminen ja liturgisoituminen johtikin monen edustajan mielestä aidon ulkopoliittisen keskustelun katoamiseen eduskunnasta (esim. Ehrnrooth PTK, 1984, 2803).

Eduskunnan puhekulttuurin kannalta YYA-sopimuksesta käydyt keskustelut ovat mielenkiintoisia. Ne osoittavat, että yleisön lisäksi myös puheen aihe saattaa vaikuttaa puhujan tyyliin. Eduskuntaretoriikan historiassa on ollut eräs pysyvä piirre, jota voidaan ehkä parhaiten kuvata *politics/policy*-erottelun avulla. Englannin kielessä *politics* tarkoittaa politiikkaa, johon liittyvät sellaiset poliittisen toiminnan ulottuvuudet kuin taistelu vallasta, avoimet ristiriidat sekä puolueiden väliset konfliktit. *Policy* puolestaan viittaa politiikkaan, johon

kuuluvat sellaiset ominaisuudet kuin yhteisten linjavalintojen tekeminen tulevaisuutta varten, rationaalinen suunnittelu ja hallinnollinen toimintatapa (Heidenheimer 1986, 3–7). Suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa yhteisiin *policy*-asioihin ovat kuuluneet politiikka-käsitteen erilaisten johdannaisten (mm. perhepolitiikka, koulutuspolitiikka, terveyspolitiikka) lisäksi myös ulkopoliittiset asiat (esim. Palonen 2003, 480). Eduskunnan puhekulttuurin eräs tärkeimmistä säännönmukaisuuksista on ollut se, että kanoniset tyyllilliset piirteet ovat korostuneet yhteisiä *policy*-asioita käsittelevissä keskusteluissa, teatraaliset piirteet puolestaan sisäpoliittiseen valtataisteluun liittyvien *politics*-asioiden käsittelyssä.

Rationaalis-legaalinen puhetyyli

Max Weberin mukaan modernisoituvassa ja rationalisoituvassa yhteiskunnassa demagogiseen puhetaitoon perustuvan karismaattisen johtajuuden merkitys vähenee. Modernissa yhteiskunnassa johtajuuden mallina on pikemminkin rationaalis-legaalinen johtajuus, joka perustuu asiantuntemukseen, rationaaliin sääntöihin ja hierarkiseen asemaan.

Tämä Weberin teoria yhteiskunnan modernisoinnista, asiantuntijavallan kasvamisesta ja byrokrattisen hallintotavan kehittymisestä on tärkeä myös parlamentaarisen retoriikan kannalta. Suomen eduskunnassa rationaalis-legaalinen argumentaatio vahvistui erityisesti 1950-luvulla, joka on tärkeä murroskausi eduskuntaretoriikan kehityksessä. Vuonna 1947 valtioneuvosto nimesi komitean pohtimaan ”eduskunnan työmuotojen rationalisoinnista”. Komiteamietintö julkaistiin vuonna 1950, mikä hyvin symboloi myös rationaalis-legaalisen puhetyylin yleistymistä eduskuntatyössä. Tämä tuli esille erityisesti kolmena eri piirteenä. Ensinnäkin käsitys politiikasta muuttui, sillä poliittisen keskustelun ulkopuolelle tahdottiin sulkea yhä useampia yhteiskunnan sektoreita. Erityisesti tämä koski talouselämää, joka valtiontalouden tasapainottamiseksi tahdottiin irrottaa poliittisen keskustelun piiristä hallinnollisten ja taloudellisten asiantuntijoiden päätettäväksi, koska ”poliittinen kilpajuoksu valtakunnan raha-asioiden hoidossa on pahasta” (Ahmavaara PTK, 1950, 506). Tällöin edustajia saatettiin arvostella hyvin kriittisesti siitä, jos he tarkastelivat talouden kaltaisia asioita poliittisesta näkökulmasta. ”Talouselämää ei ole oh-

jattava puoluepyyteiden nojalla vaan ottamalla huomioon kansan kokonaisuus” (Heitto PTK, 1950, 206). 1960-luvun lopulla alkanut yhteiskunnan politisoituminen oli osaltaan vastareaktio politiikan alhaiseen arvostukseen, joka oli havaittavissa myös eduskunnassa erityisesti 1950-luvulla.

Toiseksi edustajat ryhtyivät arvioimaan eduskuntapuheita sen perusteella, kuinka asiallisesti ja objektiivisesti ne käsittelevät asioita. ”Arvostelu saa olla terävää ja ankaraa, mutta sille olisi asetettava vaatimukseksi se, että se olisi asiallisesti perusteltua, nojautuisi tosiasioihin ja selvään ja loogiseen ajatteluun” (Leskinen PTK, 1951, 978). Tämänkaltainen asiallisuutta ja tosiasioita korostanut rationaalis-legaalinen puhetyyli oli jyrkässä ristiriidassa erityisesti teatraalisen puhettavan kanssa, mikä hyvin kävi ilmi Väinö Tannerin sanoissa värikästä kieltä käyttäneelle Veikko Vennamolalle: ”Ed. Vennamon äskeinen lausunto osoitti, että hän ei ymmärrä sanojen valööriä. Hän katsoo eduskunnalla olevan oikeuden huiskia sanoilla miten päin tahansa riippumatta siitä, onko niillä pohjaa ja perustetta. On tärkeätä, että se mitä täällä lausutaan pitää ehdottomasti paikkansa.” (PTK, 1952, 2917).

Kolmanneksi hallinnon ja poliittisen valmistelukoneiston kehittyminen teki mahdolliseksi valmiiden puheiden laatimisen kansanedustajille. Muistellessaan eduskuntauraansa Johannes Virolainen ajoitti eduskunnan puhekulttuurissa tapahtuneen tärkeän muutoksen 1940- ja 1950-lukujen vaihteeseen, jolloin asiantuntijat ja erilaiset järjestöt ryhtyivät kirjoittamaan kansanedustajille puheita. Tuolloin käsiteltiin Suomen Akatemian perustamista ja hankkeen johdossa oli professori Leo Sario:

Hänellä oli erityinen työpaja, jossa tehtiin valmiita puheita, joita sitten edustajille syötettiin. Ja sitten, vähän ajan kuluttua myös akatemian vastustajat alkoivat tehdä valmiita puheita, joita tänne tuotiin. Edustajat monta kertaa hyvin suuressa kiireessä alkoivat lukea niitä. Eräskin tunnettu sosialidemokraatti luki tästä pöntöstä puhetta, että sitten kun, herra puhemies, se Suomen Akademia perustetaan, niin sinne pitää perustaa myös osasto Suomen kielen ja kirjallisuuden hoitamista varten aivan samalla tavalla kuin Ranskan akatemiassa. Ranskan akademia on saanut aikaan sen, että monet kansankirjailijat ovat nousseet maineeseen ja kunniaan ja tulleet kansainvälisesti tunnetuiksi, kuten esimerkiksi tunnettu Kurjien kirjoittaja Huugon Viktori.

Eräs meidän ryhmän jäsen vastustaessaan akatemiaa oli saanut professori Heiskaselta tekstin ja aloitti: Herra Puhemies! Siihen aikaan kun minä opiskelin Amerikan yliopistoissa, meneteltiin niin ja niin. Sitten vasta hän huomasi, ettei hän Amerikassa ollut käynytäkään” (Virolainen PTK, 1987, 1028).

Nämä humoristiset muistikuvat paljastavat tosiasiaa tärkeän yhteiskunnallisen muutoksen. Eduskuntakeskusteluissa on usein puhuttu persoonallisten karismaattisten puhujien määrän vähenevästä (esim. Virolainen PTK, 1987, 1028). Weberiläisestä näkökulmasta tämä oli perimmiltään seurausta yhteiskunnan modernisoitumiseen liittyneestä rationalisoitumisesta ja legalisoitumisesta, joka korosti kirjallisen kulttuurin asemaa ja vähensi retoristen taitojen merkitystä. Aiemmin edustajat perustelivat päätöksiään huomattavasti enemmän omilla henkilökohtaisilla kokemuksillaan, mutta politiikan teknistyminen ja oikeudellisen säätelyn lisääntyminen ja monimutkaistuminen korostivat asiantuntijatiedon merkitystä. Spontaani puhuminen muuttui usein asiantuntijatyönä valmisteltujen tekstien lukemiseksi.

Asiakeskeisen *sine ira et studio*-argumentaation omaksuneiden edustajien mielestä retorinen kaunopuheisuus kuului paremmin teatterilavalle tai runouteen kuin vakavaan poliittiseen argumentaatioon. Kuten Marjatta Väänänen arvioi Margaret Thatcheria, joka YK:n yleiskokouksessa piti ”harvinaisen kaunopuheisen” esityksen ympäristökysymyksistä:

Kun hän aloitti puheensa, hän lähti odottamatta Raamatusta ja syntiinlankeemuskertomuksesta. Selvitetyksi tuli tieteen uusimpiin teorioihin viitaten, että pako paratiisista oli luonnonkatastrofin aikaansaama. Hän sitten jatkoi oman kotimaansa klassiseen kirjallisuuteen siirtyen ja lainasi mm. John Miltonin Kadotettua paratiisia. Kaunis jäntevä Englannin englantia oli tietysti mieluisaa jäsenmaitten edustajien korvien kuulla. Britannian parhaat kirjalliset kyvyt – tämä kävi myöhemmin selville – olivat laatimassa käsikirjoitusta pääministerille, tälle Disraelin, Gladstonen ja Churchillin myötäsyntyiselle seuraajalle. Kun tiedämme, miten nihkeä, suorastaan vastentahtoinen Britannian nykyhallitus on kansainvälisiin yhteistoimiin ympäristön-suojelukysymyksissä, puheen kaunokirjallisuudella sävyllä oli tärkeä tehtävä. Loistokkuus oli tarkoitettu peittämään puheen varsinaisen sisällön niukka anti” (PTK, 1990, 268).

Rationaalis-legaaliset ihanteet eivät ainoastaan selitä, miksi eduskuntaretoriikassa on arvostettu niin paljon tosiasioiden ja faktojen mahdollisimman tarkkaa kuvausta. Tähän ovat vaikuttaneet myös tietyt suomalaiskansallisen kulttuurin piirteet. Kalevi Sorsan mielestä suomalaisesta eduskuntaretoriikasta on puuttunut tietty tyyllinen loistokkuus, mutta tämä on ymmärrettävää, sillä Suomen kansa on vierastanut ”kielellistä koreilua” (PTK, 1984, 2422–23).

Liioitellun kaunopuheisuuden vierastaminen ei kuitenkaan ole merkinnyt sitoutumista antiestetiikkaan vaan pikemminkin esteettiseen realismiin. Edustajat ovat puheissaan siteeranneet lähes poikkeuksetta ainoastaan realistista todellisuudenkuvausta harjoittaneita kirjailijoita, kuten esimerkiksi Aleksis Kiveä, Juhani Ahoa, Minna Canthia ja Väinö Linnaa. Esteettisen realismin tärkeä kulttuurinen asema on vahvistanut myös *sine ira et studio*-argumentaation merkitystä eduskuntaretoriikassa. Tästä näkökulmasta edustajat ovat usein arvostelleet ”runoiksi” tai ”runoiluksi” sellaisia puheita, jotka ovat kuvanneet todellisuutta ihanteellisesti tai idealistisesti. ”Minulla on ollut aina se käsitys, että tunteet ovat vakuuttavia voimia politiikassa”, Emil Setälä sanoi ja jatkoi, että ”politiikkaa enemmän ymmärtävät miehet ovat kuitenkin aina vakuuttaneet, että politiikassa merkitsevät ainoastaan todellisuusarvot, realiteetit. Vanhat poliitikot ovat tuskin osanneet sanoa halveksuttavampaa sanaa vastustajastaan kuin että hänen puheensa on lyriikkaa” (PTK, 1918, 758).

Lopuksi

Tuorin malliin perustuen voidaan sanoa, että eduskunnan puhekulttuuriin vaikuttaa kolmen eri tason ilmiöitä. Olennaista on sen ymmärtäminen, että eduskuntaretoriikan kulttuuri- ja syväaso perustuvat hyvin pysyviin poliittisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin. Eduskunnan puhekulttuurin pintatasoon voidaan vaikuttaa esimerkiksi hallituksen tietoisilla päätöksillä. Esimerkiksi Holkerin hallituksessa tehty päätös ministerien aktiivisesta osallistumisesta täysistuntoihin lisäsi keskusteluaktiivisuutta.

Eduskuntakeskusteluihin vaikuttaa kuitenkin myös syvempi poliittisen kulttuurin taso, jota hallituksen tai eduskunnan tietoisilla päätöksillä ei juuri voida säädellä. Eduskuntaretoriikassa on tiettyjä poliittisia säännönmukaisuuksia, jotka historiassa toistuvat lähes muuttumattomina. Esimer-

kiksi heikko hallitus on säännönmukaisesti aina lisännyt keskusteluaktiivisuutta, muuttanut retoriikkaa aggressiivisemmaksi, kasvattanut välihuutojen määrää ja vahvistanut teatraalisen puhetyylin asemaa. Vahva hallitus puolestaan on vähentänyt keskustelua, tehnyt puheista sovittelevimpia, vähentänyt välihuutoja ja vahvistanut kanonisen puhetyylin asemaa. Eduskuntaretoriikan perustava syvätaaso muodostuu kohteliaan puhettavan kaltaisista kulttuurisista metanormeista ja historiallisesti muodostuneista puhetraditioista, jotka uudistuvat hyvin hitaasti ja ovat kaiken säätelyn ulkopuolella.

Artikkelissani olen yrittänyt selvittää, kuinka parlamentaarisen argumentaation monitasoisuus

ilmenee eduskuntaretoriikassa. Monitasoisuus tekee eduskuntapuheista retorisesti hyvin rikkaan ilmiön, vaikka meillä ei ole ollut käsitteistöä arvioida sitä. Eduskunnassa pidetyissä puheissa erilaiset parlamentaariset tyyliet sekoittuvat tavallisesti keskenään. Oikean tyylin valinta oikeaan tilanteeseen on perimmiltään esteettinen ratkaisu. Kuten Robert Hariman on kirjoittanut, poliittinen puhe on kuin musiikillinen esitys, sillä molemmissa esittäjän ”tyyli muodostuu tietyn tradition mukaisesta tavasta toistaa teemaa, mutta samalla tämä traditio kuitenkin antaa mahdollisuuden improvisoida, erottautua muista esittäjistä ja luoda persoonallinen tulkinta” (Hariman 1995, 11). Meidän täytyykin oppia kuulemaan tarkemmin.

LÄHTEET

- Bayley, Paul & Bevitori, Cinzia & Zoni Elisabetta. 2004. ”Threat and Fear in Parliamentary Debates in Britain, Germany and Italy” teoksessa Bayley, Paul ed.: *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. Amsterdam & London: John Benjamin’s Publishing Company, 185–236.
- Burke, Edmund. 1887. *The Works of the Right Honourable Edmund Burke in Twelve Volumes*. London: John C. Nimmo.
- Curzon of Kedleston, Earl. 1913. *Modern Parliamentary Eloquence*. London: Macmillan and Co.
- Halbental, Moshe. 1997. *People of the Book: Canon, Meaning, and the Authority*. Cambridge: Harvard Univ. Press.
- Hariman, Robert. 1995. *Political Style: The Artistry of Power*. Chicago & London: The Univ. Of Chicago Press.
- Heidenheimer, Arnold J. 1986. *Politics, Policy and Policing as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Divergences*. *The Review of Politics*, 1, 3–30.
- Hidén, Mikael. 2005. ”Havaintoja kansanedustajan puhe-oikeudesta” teoksessa toim. Myrsky, Matti & Vartiainen, Perttu & Miettinen, Tarmo: *Juhlakirja – Teuvo Pohjalainen 1945 – 14/10 – 2005*. Joensuu: Joensuun yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja n:o 15, 15–25.
- Liikanen, Ilkka. 2003. ”Kansa” teoksessa toim. Hyvärinen, Matti et al., *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 257–309.
- Matthew, H.C.G. 1987. ”Rhetoric and Politics in Great Britain, 1860–1950” teoksessa P.J. Waller ed.: *Politics and Social Change in Modern Britain: Essays Presented to A.F. Thompson*. Sussex: The Harvester Press, 34–59.
- Meisel, Joseph. 2001. *Public Speech and the Culture of Public Life in the Age of Gladstone*. New York: Columbia Univ. Press.
- Mergel, Thomas. 2002. : *Parlamentarische Kultur in der Weimar Republik. Politische Kommunikation, Symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*. Düsseldorf: Droste Verlag.
- Palonen, Kari. 2005a. *Eduskunnasta puhekunnaksi? Parlamentarismi retorisenä politiikkana*. *Politiikka*, 2, 142–148.
- Palonen, Kari. 2005b. *Parlamentarismi retorisenä politiikkana*. Helsinki: Tutkas, 25–27.
- Palonen, Kari, 2003. ”Politiikka” teoksessa toim. Hyvärinen, Matti et al., *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 467–518.
- Reid, Loren. 1969. *Charles James Fox: A Man for the People*. Columbia: University of Missouri Press.
- Sir Erskine May’s Parliamentary Practice*. 1906. London: W.M. Clowes & Sons.
- Tackett, Timothy. 1996. *Becoming a Revolutionary. The Deputies of the Assembly and the Emergence of a Revolutionary Culture*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Tuori, Kaarlo. 2000. *Kriittinen oikeuspositivismi*. Helsinki: WSOY.
- Weber, Max. 1959. *Staatssoziologie Mit einer Einführung und Erläuterungen* herausg.
- Winckelman, Johan. Berlin: Duncker & Humblot.

Muut lähteet (s.n.)

- Eduskunnan täysistuntojen pöytäkirjat (PTK) 1907–1995. ”Serment du jeu de paume”. Jacques-Luis Davidin maalaus Pallohuoneen valasta. <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Serment_du_jeu_de_paume.jpg>

LIITE**Parlamentaarisen retoriikan tyylilliset koodit**

Puhetyyli	Klassinen puhetyyli	Kanoninen puhetyyli	Teatraalinen puhetyyli	Rationaalis-legaalinen pt.
<i>Retoriikka-esimerkki</i>	”Asioita ei voi tarkastella vain asiantuntijoiden näkökulmasta, sillä pitää ottaa huomioon myös kansan kokemukset.”	”Meillä on yhteisiä arvoja, joista on pidettävä kiinni.”	”Kansa kouristelee kuolintuskissaan, jos hallitus vie esityksensä lävitse.”	”Jos tämä päätös tehdään, se on risti-riidassa asunto-osakeyhtiölain kanssa.”
<i>Retoriset keinot</i>	Eetos	Paatos	Dramatisointi, ironia, satiiri	Logos
<i>Retoriikan tavoite</i>	Asioiden tarkasteleminen vastakkaisista näkökulmista	Yhteisen ymmärryksen muodostaminen	Poliittisten vaihtoehtojen esittäminen	Muodollisesti oikean päätöksen tekeminen
<i>Yleisö</i>	Muut edustajat	Kansa, muut edustajat	Kansa, muut edustajat	Muut edustajat
<i>Poliittinen näkökulma</i>	Politics	Policy	Politics	Policy
<i>Parlamentaarinen kulttuuri</i>	Kilpailu-parlamentarismi	Yhteistyö-parlamentarismi	Kilpailu-parlamentarismi	Yhteistyö-parlamentarismi
<i>Auktoriteetti</i>	Deliberatiivinen harkinta	Pyhät tekstit	”Kansa”	Tiede, asiantuntijat, säädökset
<i>Alkuperä</i>	Senaatti	Kirkko	Teatteri	Hallinto